

ЕКОЛІНГВІСТИЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ОБРАЗУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Ксенія Тараненко

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри філології та мовної комунікації
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
пр. Д. Яворницького, 19, м. Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0001-6518-0426
e-mail: xtaranenko@gmail.com

Анотація. У статті проаналізовано чинники, які формують уявлення про українську мову в масовій свідомості, зокрема з урахуванням еколінгвістичного підходу. Досліджено мову як складник комунікативного середовища, що зазнало тривалого колоніального тиску, політичних трансформацій і сучасних інформаційних викликів. Обґрунтовано, що нерівномірне функціонування мови в різних сферах і середовищах – приватному, професійному, територіальному – зумовлює неоднозначне ставлення до неї, ускладнює її сприйняття як універсального засобу міжособистісної ідентифікації. Методологічну основу дослідження становить анкетування, у якому взяли участь 1536 респондентів віком від 15 до 80 років. Вибірка охоплює українськомовних, російськомовних, двомовних та осіб із досвідом мовного переходу. У ході аналізу виявлено бар'єри, що ускладнюють або гальмують зміну мовної поведінки, а також типові мотиви збереження або відмови від української мови в побутовому та публічному вжитку. Особливу увагу приділено співвідношенню афективних, когнітивних і поведінкових складників мовного ставлення. Наукова розвідка в межах еколінгвістичного підходу унаочнює, що зміна мовної ситуації потребує не лише політичних рішень, а й екологізації мовного середовища – створення таких умов, за яких українська мова буде підтримана інституційно, психологічно й культурно. Окреслено напрями подальших досліджень, що пов'язані з поглибленим аналізом динаміки мовної ідентичності, дискурсивної взаємодії та міжгенераційного впливу на мовну поведінку.

Ключові слова: еколінгвістика, образ мови, мовна поведінка, мовна ідентичність, мовна політика, екологія мови, мовна адаптація.

ECOLINGUISTIC DETERMINANTS OF THE IMAGE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Kseniia Taranenko

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Philology and Language Communication
Dnipro University of Technology
D. Yavornytskyi Ave., 19, Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6518-0426
e-mail: xtaranenko@gmail.com

Abstract. This article analyzes the factors shaping the public perception of the Ukrainian language, with a focus on the ecolinguistic approach. The language is examined as a component of a communicative environment that has been affected by prolonged colonial pressure, political transformations, and contemporary informational challenges. It is argued that the uneven functioning of the Ukrainian language across various domains – private, professional, and territorial – leads to ambiguous attitudes toward it and hinders its perception as a universal medium of interpersonal identification. The study is based on a survey involving 1,536 respondents aged 15 to 80. The sample includes Ukrainian-speaking, Russian-speaking, bilingual individuals, and those who have undergone a language shift. The analysis reveals barriers that complicate or slow down changes in language behavior, as well as typical motivations for retaining or abandoning Ukrainian in everyday and public use. Special attention is given to the interplay of affective, cognitive,

and behavioral components of language attitude. Within the ecolinguistic framework, the study demonstrates that changes in the language situation require not only political decisions but also the ecological renewal of the communicative environment – creating conditions in which Ukrainian is supported institutionally, psychologically, and culturally. The article outlines future research directions, including in-depth analysis of language identity dynamics, discursive interaction, and intergenerational influence on language behavior.

Key words: *ecolinguistics, language image, language behavior, linguistic identity, language policy, linguistic ecology, language adaptation.*

Постановка проблеми. Українська мова, попри державний статус, функціонує в умовах соціолінгвістичної нерівноваги, що позначається на неоднорідному і часто суперечливому уявленні та ставленні до неї, по-різному детермінує та конструює її образ. У сучасному мовному середовищі образ української мови формується в контексті постколоніальних наслідків, соціального тиску й нерівного мовного розподілу, що і становить основну проблему дослідження. Актуальність наукової розвідки зумовлена посиленням уваги до мовної політики в Україні, зростанням ролі української мови як соціального маркера національної ідентичності. Дослідження зосереджене не лише на ідеологічних або політичних аспектах, а передусім на еколінгвістичних чинниках формування образу мови. **Метою** є дослідження чинників, що впливають на формування образу української мови в масовій свідомості українців. **Об'єктом** дослідження постає образ української мови в мовному середовищі, **предметом** – еколінгвістичні детермінанти цього образу.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Образ мови у суспільстві формується під впливом комплексу зовнішніх і внутрішніх чинників, які охоплюють як соціокультурні, так і психологічні компоненти. Його осмислення можливе в межах соціолінгвістичного підходу, що розглядає мову як динамічне суспільне явище, пов'язане з ідентичністю, ієрархіями, соціальними практиками та владою. Цей підхід базується на дослідженнях Д. Кристала [1], У. Брайта [2], Т. Рейгана [3], Л. Нордбі [4], К. Кумара [5] та інших.

Однією з ключових категорій у цій царині є ставлення до мови, яке тлумачиться як афективний, когнітивний і поведінковий індекс взаємодії мовців із мовним середовищем. Д. Кристал зазначає, що ставлення до мови – це «відчуття, які мають люди стосовно своєї мови або мови інших», які можуть бути як

позитивними, так і негативними. Воно здатне як сприяти розвитку мови, так і зумовлювати її занепад [1, с. 28].

Згідно з Т. Рейганом, на статус мови у суспільстві впливають такі детермінанти, як кількість мовців, географічне поширення, наявність функціонального навантаження, традиція використання, офіційний статус, престиж, а також оцінка мови в конкретних мовленнєвих ситуаціях [3, с. 124].

У науковому дискурсі дедалі частіше спостерігається переосмислення поняття статусу мови крізь призму еколінгвістики, яка розглядає мову як частину «мовного середовища», здатного до взаємодії з іншими елементами культурного й комунікативного ландшафту. Мовна екологія передбачає вивчення умов, за яких мова зберігається, розвивається або витісняється іншими кодами, зокрема у ситуації двомовності, тривалої колонізації чи мовної травми. У сучасній лінгвістиці набуває актуальності еколінгвістичний підхід, який розглядає мову не лише як засіб комунікації, а як елемент соціоекосистеми, що взаємодіє з культурним, інформаційним та ідеологічним середовищем. У межах цього підходу важливим є поняття лінгвістичної екології, тобто умов, у яких мова функціонує, розвивається або занепадає. Як зазначає А. Філіпсон, мови – це не просто системи, а живі утворення, які потребують підтримки, захисту та сталого розвитку в умовах глобалізації, мовної конкуренції й інформаційного тиску [7, с. 62]. Еколінгвістика пропонує переорієнтувати увагу дослідника з ідеологічного чи формального статусу мови на якість мовного середовища: наскільки українська мова є природною, органічною, комфортною в побуті, освіті, медіа; чи має вона підтримку в щоденній комунікації; чи існує мовний тиск, що призводить до витіснення або фрагментації мовної ідентичності. Отже, образ мови в цьому підході формується не лише в індивідуальній свідомості, а й у «мовній екосистемі» – з її домінантами, маргіналіями, кризами та механізмами виживання.

У межах української лінгвістики проблему мовного середовища та мовної поведінки найглибше досліджували В. Брицин, О. Тараненко [8], Н. Шумарова [9], Л. Масенко [10], Л. Біланюк [11]. Особливу увагу приділено аналізу лінгвістичної свідомості, мовної стійкості та національного комплексу меншовартості, що позначається на оцінці української мови, особливо в контексті білінгвальної ситуації. Л. Масенко наголошує на глибоко вкоріненому у свідомості українців переконанні, що українська мова не є досить функціональною в певних сферах, зокрема в науці чи неофіційному повсякденному спілкуванні. Це переконання є наслідком тривалого домінування російської мови та імперської культурної політики [12].

Ю. Бестельс-Дільгер звертає увагу на те, що український мовний простір є унікальним: через співіснування двох близькоспоріднених мов, а також через системне зовнішнє втручання, яке впливає на політику, медіа та громадську думку. У таких умовах особливо важливим є формування позитивного образу української мови як частини ментального ландшафту мовця [13].

У психологічному аспекті поняття ставлення до мови включає когнітивний (переконання), афективний (емоції) та конативний (поведінкові наміри) компоненти (Ламберт [14]). Саме цей образ мови, закорінений у досвіді, стереотипах та культурних установках, часто визначає вибір мовного коду у ситуації білінгвізму чи мовного конфлікту.

Як засвідчує проаналізований теоретичний матеріал, образ мови формується на перетині соціальних, психологічних та еколінгвістичних чинників. Його структура нерідко містить елементи стереотипів, упереджень, культурних установок і мовної політики. Водночас, як показують сучасні дослідження, саме ставлення до мови є одним із ключових маркерів її життєздатності та потенціалу у суспільстві.

В українському мовному середовищі, де відбувається постійне співіснування кількох кодів (у тому числі й з ознаками колоніального спадку), надзвичайно важливо дослідити, як українська мова сприймається на рівні масової свідомості. Зокрема, що саме впливає на уявлення про її статус, комфортність, престижність, природність і сферу функціонування.

У цьому контексті актуальним є вивчення еколінгвістичних детермінант, які формують

мовний образ у колективній і індивідуальній уяві. Саме з метою з'ясування цих чинників було проведено авторське опитування, спрямоване на аналіз ставлення до української мови у сучасному комунікативному просторі.

У межах дослідження було проведено онлайн-опитування під назвою «Еколінгвістичні виклики для української мови: дослідження мовного середовища», яке мало на меті з'ясувати чинники, що формують ставлення до української мови у сучасному соціокомунікативному контексті. Опитування було побудовано з урахуванням принципів анонімності, добровільної участі та неупередженості відповідей. Опитування проходило в період лютий–березень 2025 року з використанням Google-форми. У дослідженні взяли участь 1536 респондентів віком від 15 до 80 років. Серед них: 70,2% мешканців України, 27,6% – громадяни України, що проживають за кордоном, 2,2% – внутрішньо переміщені особи (ВПО). Вибірка формувалася за принципом вільного доступу до анкети через мережу Інтернет (метод самоселекції). Такий підхід дав змогу охопити представників різних вікових груп, соціального статусу та регіонального походження, що дав змогу зробити умовно репрезентативні висновки в межах завдань дослідження.

Анкета складалася з 8 запитань, серед яких були як закриті, так і відкриті формулювання, а також запитання зі шкалами оцінювання. Така структура дала змогу поєднати кількісні показники з якісними характеристиками уявлень респондентів про українську мову. Усі відповіді були зібрані етично обґрунтовано, із попередженням про мету дослідження та повну анонімність. У відкритих відповідях здійснено первинну категоризацію, що дало змогу виокремити повторювані мотиви, оцінки, домінантні уявлення про українську мову, а також виявити еколінгвістичні чинники, які впливають на її образ у масовій свідомості.

Реалізоване дослідження дало змогу виявити низку показових тенденцій у ставленні до української мови, її сприйнятті та реальному функціонуванні у сучасному соціокультурному просторі.

1. Мовна поведінка: приватна та професійна сфера. На запитання про мову, якою респонденти послуговуються в приватному житті, 53,5% вибрали українську, тоді як

43,3% – російську, а 3,2% вказали іншу мову. Це свідчить про те, що російська залишається значущим комунікативним кодом, навіть попри зростання мовної свідомості.

У професійній сфері (або в офіційних установах) 74,4% зазначили, що використовують українську, 7,8% – російську, 17,7% – інші мови. Висновковуємо: українська мова чітко домінує в офіційній комунікації, що є наслідком державної мовної політики та формального закріплення статусу.

2. Мовна біографія: чи були російськомовними. Майже половина опитаних (48,1%) зазначили, що були російськомовними, але зараз перейшли на українську. Ще 36% залишаються переважно російськомовними, а 15,9% ніколи не говорили російською. Ці дані демонструють активний процес мовного переходу, водночас підтверджуючи соціолінгвістичну складність українського мовного середовища, зокрема на постколоніальному тлі.

3. Причини російськомовності. Найчастіше згадуваними причинами вживання російської мови як основної є:

- вплив сім'ї та оточення (47,4%),
- усвідомлення російської як рідної мови (34,9%),
- звичка й зручність (28,3%),
- брак знань і практики української (20,4%).

Варто зазначити, що понад половина респондентів вибрали графу «інше», однак у подальшому аналізі відповідей стало очевидно, що більшість із них просто перефразували наявні варіанти, уникаючи прямого визнання. Наприклад, твердження «не можу виразитися українською» – це фактично евфемізм до браку знань або досвіду. Це вказує на психологічну складність переходу, що супроводжується психологічними захисними механізмами.

4. Перешкоди на шляху переходу на українську. Серед тих, хто здійснив мовний перехід, найпоширенішими бар'єрами були:

- брак влучних засобів висловлення (41%),
- брак практичного досвіду (40%),
- уповільнення мовлення (39,2%),
- обмежений словниковий запас (31,7%),
- страх зробити помилку (18,7%).

Інші чинники – осуд з боку оточення, страх бути висміяним, брак якісних джерел – фіксу-

ються рідше, але все одно формують психоемоційне тло, що впливає на мовну стійкість.

Результати дослідження підтверджують, що мовна ситуація в Україні є багатокомпонентною, динамічною та напруженою. Водночас вона потребує осмислення не лише у соціолінгвістичному, а й в еколінгвістичному контексті як складного середовища, де співіснують різні мовні практики, установки, ідентичності, культурні коди та інформаційні впливи.

З еколінгвістичного погляду українська мова функціонує в умовах тривалого колоніального тиску, інформаційного шуму, конкурентного білінгвізму та нерівного розподілу мовних ресурсів. Саме тому перепони, про які згадують респонденти – страх помилок, слабка мовна інфраструктура, дефіцит зручних ресурсів, засудження з боку ближніх – є не стільки особистими проблемами, скільки симптомами екологічно незбалансованого мовного середовища.

Мовний перехід на українську часто потребує не лише мотивації, а підтримки з боку інформаційної екосистеми – доступних і перевірених словників, прикладів публічної комунікації, мовних моделей, дружнього соціального клімату.

Отже, образ української мови формується не ізольовано, а як відображення стану всього мовного середовища, у якому певна мова може або занепадати, або адаптуватися й зміцнюватися залежно від «екологічних» умов: політичних, культурних, психологічних, ресурсних. Саме тому комплексне вивчення мовного образу потребує врахування еколінгвістичних детермінант, як «сприятливих», так і «шкідливих» у мовному просторі.

Висновки і перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Проведене дослідження засвідчило, що мовна поведінка українців є багатовекторною й не завжди підпорядковується нормативним або державним імперативам. Образ української мови в масовій свідомості формується під впливом комплексу соціопсихологічних, культурних і комунікативно-практичних чинників, що діють у межах певного мовного середовища. Аналіз відповідей респондентів показав, що навіть за високого рівня декларованої підтримки української мови її реальне використання в приватному житті досі конкурує з російською.

Ключовими детермінантами мовного вибору виявилися: вплив родинного та соціального оточення, сформовані звички, доступність ресурсів для мовної практики, наявність або відсутність підтримки в мікросоціумі. У разі здійсненого переходу на українську основними бар'єрами стають уповільнене мовлення, лексичні труднощі, страх помилок та емоційний тиск з боку ближніх. Ці результати унаочнюють еколінгвістичний погляд: мова як явище функціонує не ізольовано, а в тісному зв'язку з умовами свого існування – інформаційним, психологічним і соціальним тлом. Еколінгвістичний підхід дає змогу розглядати мовне середовище як систему, де виживання мови залежить не лише від кількості носіїв, а й від «екологічної рівноваги»: підтримки з боку інституцій, доступу до повноцінного мовного ландшафту, рівно-

ваги між офіційними вимогами й особистими установками. На жаль, середовище функціонування української мови досі не є цілком екологічно безпечним – у ньому наявні сліди колоніального минулого, розірваності мовних традицій і нестабільності мовної політики. Надалі вважаємо за доцільне зосередити увагу на порівняльному аналізі мовного ставлення серед різних вікових і соціальних груп; дослідженні динаміки мовної ідентичності в умовах війни та міграції; поглибленому аналізу відкритих відповідей із залученням методів нарративної соціолінгвістики та дискурс-аналізу. Такі кроки сприятимуть глибшому розумінню того, як саме формується й змінюється образ української мови та якими засобами можна забезпечити її сталий розвиток у посттоталітарному і постколоніальному просторі в умовах російсько-української війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Crystal D. *Language and the Internet*. Cambridge : Cambridge University Press, 2001. 272 p.
2. Bright W. Language attitudes. *International Encyclopedia of Linguistics*. New York : Oxford University Press, 1992. Vol. 2. P. 384–386.
3. Reagan T. Language, Power and Ideology: A Sociolinguistic Approach. *Language Problems and Language Planning*. 2004. № 28(2). P. 123–140.
4. Nordby L. Attitudes to sign languages in deaf education. *Sign Language Studies*. 1999. № 4. P. 45–61.
5. Кумар К. К. Мова і кар'єра в транснаціональних корпораціях. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. 2007. № 28(2). P. 78–90.
6. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge : Cambridge University Press, 1995. 489 p.
7. Phillipson R. *Linguistic Imperialism*. Oxford : Oxford University Press, 1992. 364 p.
8. Брицин В. М., Тараненко О. О. Українська мова: стан і перспективи. *Мовознавство*. 2003. № 2–3. С. 3–17.
9. Шумарова Н. О. Мовна свідомість українців. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія*. 2016. № 75. С. 111–118.
10. Масенко Л. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і толерантністю. *Наукові записки НаУКМА. Філологія*. 2011. Т. 118. С. 112–120.
11. Біланюк Л. Контакти мов і культур в Україні: між престижем та ідентичністю. *Критика*. 2005. № 9. С. 25–29.
12. Масенко Л. Мова і політика. Київ : К.І.С., 2010. 176 с.
13. Бестельс-Дільгер Ю. Мовна політика в Україні: виклики й парадокси. *Studia Slavica*. 2018. № 4. С. 88–102.
14. Lambert W. E. *Attitudes and motivation in second-language learning*. Rowley, Mass. : Newbury House Publishers, 1972. 225 p.

REFERENCES

1. Crystal, D. (2001). *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Bright, W. (1992). Language attitudes. *International Encyclopedia of Linguistics* (Vol. 2, pp. 384–386). New York: Oxford University Press.
3. Reagan, T. (2004). Language, power and ideology: A sociolinguistic approach. *Language Problems and Language Planning*, 28(2), 123–140.
4. Nordby, L. (1999). Attitudes to sign languages in deaf education. *Sign Language Studies*, (4), 45–61.
5. Kumar, K. K. (2007). Language and career in transnational corporations. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 28(2), 78–90. [in Ukrainian]

6. Crystal, D. (1995). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Phillipson, R. (1992). *Linguistic Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
8. Brytsyn, V. M., & Taranenko, O. O. (2003). Ukrainska mova: stan i perspektyvy [Ukrainian language: Status and perspectives]. *Movoznavstvo*, (2–3), 3–17. [in Ukrainian]
9. Shumarova, N. O. (2016). Movna svidomist ukrainsiv [Language consciousness of Ukrainians]. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Philology*, 75, 111–118. [in Ukrainian]
10. Masenko, L. (2011). Movna sytuatsiia v Ukraini: mizh konfliktom i tolerantnistiu [The language situation in Ukraine: Between conflict and tolerance]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Philology*, 118, 112–120. [in Ukrainian]
11. Bilaniuk, L. (2005). Kontakty mov i kultur v Ukraini: mizh prestyzhem ta identychnistiu [Language and cultural contact in Ukraine: Between prestige and identity]. *Krytyka*, (9), 25–29. [in Ukrainian]
12. Masenko, L. (2010). Mova i polityka [Language and Politics]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian]
13. Besters-Dilger, J. (2018). Movna polityka v Ukraini: vyklyky y paradoksy [Language policy in Ukraine: Challenges and paradoxes]. *Studia Slavica*, (4), 88–102.
14. Lambert, W. E. (1972). *Attitudes and Motivation in Second-Language Learning*. Rowley, Mass.: Newbury House Publishers.

Дата надходження статті: 24.06.2025

Дата прийняття статті: 30.06.2025

Опубліковано: 30.09.2025